

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده حقوق، گروه جزا و جرم شناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته حقوق (M.A)

گرایش: جزا و جرم شناسی

عنوان:

«مسئولیت کیفری در حالات مختلف جنون در فقه و حقوق»

استاد راهنما:

دکتر غلامحسین الهام

پژوهشگر:

محسن نیک فرجام

تابستان ۱۳۹۴

تقدیم به :

کسانیکه در راه اعتلای علم و ایمان قدمی برداشتند؛

و لحظه‌های سبز زندگیشان را برای رشد و پرورش

درخت تنومند علم و ایمان صرف کردند.

تشکر و قدردانی :

از آنجا که تدارک پایان نامه و به انجام رساندن آن، مستلزم بذل مساعدت و راهنمایی شخصیت های علمی ذیربط در این زمینه می باشد، قبل از هر چیز بر خود فرض می دانم تا از راهنمایی های عالمانه، دلسوزانه و بی دریغ «جناب آقای دکتر غلامحسین الهام» که راهنمای اینجانب در پیشبرد این پروژه بودند و وقت گرانبهای خود را مصروف داشتند تا این پایان نامه به کیفیت قابل قبول تدوین و ارائه شود، صمیمانه تشکر و سپاسگزاری نمایم؛ چرا که به مصداق «من لم یشکر المخلوق، لم یشکر الخالق»، معتقدم کسی که از زحمات استاد و راهنمای معنوی خود تشکر نکند، به طریق اولی از خداوند متعال نیز نمی تواند قدردانی و تشکر نماید.

نگارنده امیدوار است که این تحقیق بتواند گام مؤثری در مسیر اجرای عدالت واقع شود. تا چه قبول افتد و چه در نظر آید؟

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب محسن نیک فرجام دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۲۰۰۷۵۲۲۲ در رشته حقوق جزا و جرم شناسی که در تاریخ ۹۴/۷/۲۶ از پایان نامه خود تحت عنوان: مسئولیت کیفری در حالات مختلف جنون در فقه و حقوق با کسب نمره ۱۸ و درجه عالی دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: محسن نیک فرجام

تاریخ و امضاء ۹۴/۸/۱۱

معاونت پژوهش و فناوری

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

بیاری از خداوند سبحان و اعتماد به این که عالم محضر خداست و بهاره ناظر بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه اهمیت جایگاه دانشگاه در اعتلای فرهنگ و تمدن بشری، مادر انجمن و احصاء هیات علمی و احصاء دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخلفی نکنیم:

۱- اصل برائت: التزام به برائت جویی از هر گونه رفتار غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه های غیر علمی می آیند.

۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هر گونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.

۳- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشاعه نتایج تحقیقات و انتقال آن به بهکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.

۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از هر گونه حرمت شکنی.

۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران، پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.

۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشورهای دیگر و افراد و نهادهای مرتبط با تحقیق.

۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هر گونه پنهان سازی حقیقت.

۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه بهکاران پژوهش.

۹- اصل منفعت ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

بسمه تعالی

در تاریخ: ۹۴/۷/۲۶

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای محسن نیک فرجام از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۸ بحروف
هیجده و با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما:

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
چکیده.....	۱
مقدمه.....	۲
۱- بیان مسئله.....	۲
۲- اهداف تحقیق.....	۴
۳- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن.....	۵
۴- سؤالات و فرضیه های تحقیق.....	۶
۵- پیشینه تحقیق.....	۷
۶- روش تحقیق.....	۸
۷- قلمرو تحقیق.....	۸
۸- ساختار تحقیق.....	۸
بخش اول: جنون از مفاهیم و مبانی تا آثار و گونه های آن در حقوق کیفری.....	۱۰
فصل اول: فصل تمهیداتی.....	۱۱
مبحث اول: پیشینه مفهوم جنون در ادوار مختلف و جایگاه آن در حقوق کیفری باستان.....	۱۱
گفتار اول: سابقه تاریخی جنون.....	۱۲
بند اول: دوران انسان اولیه.....	۱۲
الف: در ممالک قدیم (دوران باستان).....	۱۳
۱- یونان.....	۱۳
۱-۱: بقراط.....	۱۳
۱-۲: افلاطون.....	۱۴
۱-۳: ارسطو.....	۱۵
۲- روم.....	۱۵
ب- تأثیر عقاید یونانیان در مشرق زمین.....	۱۷
بند دوم: دوره قرون وسطی (دوره حکمرانی کلیسا).....	۱۷
بند سوم: دوران رنسانس.....	۱۸
بند چهارم: عصر جدید یا عصر تأسیس بیماریهای روانی.....	۱۹

۲۲	گفتار دوم: مسئولیت کیفری مجانین در طول تاریخ.....
۲۲	بند اول: زمان قبل از اسلام.....
۲۲	بند دوم: حقوق اسلام.....
۲۳	بند سوم: مذهب مسیحیت پس از قرون وسطی.....
۲۴	الف: ماجرای ناتن.....
۲۵	ب: قاعده دورهام.....
۲۷	ج: نظریه آیزاک ری.....
۲۸	بند چهارم: نظریه مکتب تحقیقی نسبت به اشخاص مختلал مشاعر.....
۲۹	مبحث دوم: مسئولیت کیفری.....
۲۹	گفتار اول: مفهوم مسئولیت کیفری.....
۳۰	بند اول: واژه شناسی.....
۳۰	بند دوم: اصطلاح شناسی.....
۳۲	گفتار دوم: شرایط تحقق مسئولیت کیفری.....
۳۳	بند اول: رسیدن به رشد جسمی و ذهنی متناسب (بلوغ و عقل).....
۳۴	بند دوم: اراده.....
۳۵	بند سوم: اختیار.....
۳۵	گفتار سوم: موانع استقرار مسئولیت کیفری.....
۳۶	بند اول: علل موجهه جرم.....
۳۶	بند دوم: علل مانع مسئولیت کیفری.....
۳۷	گفتار چهارم: جنون به عنوان یکی از علل مانع مسئولیت کیفری.....
۳۷	مبحث سوم: مفهوم شناسی جنون در علوم مختلف.....
۳۷	گفتار اول: واژه شناسی.....
۳۸	گفتار دوم: اصطلاح شناسی.....
۳۸	بند اول: جنون از دیدگاه روانپزشکی و روانشناسی.....
۴۱	بند دوم: مفهوم جنون در حقوق کیفری.....
۴۳	الف- قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴.....
۴۵	ب- قانون مجازات عمومی اصلاحی ۱۳۵۲.....
۴۸	ج- قانون راجع به مجازات اسلامی ۱۳۶۱.....

۴۹	د- قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰
۵۱	ه- قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲
۵۳	بند سوم: مفهوم شناسی جنون در ادبیات فقهی
۵۳	الف- فقههای شیعه
۵۵	ب- فقههای عامه
۵۵	مبحث چهارم: اقسام و درجات جنون در قوانین موضوعه و متون فقهی
۵۵	گفتار اول: در قوانین موضوعه
۵۶	بند اول: جنون به اعتبار اتصال یا عدم اتصال به زمان صغر
۵۶	بند دوم: جنون به اعتبار استمرار یا عدم استمرار آن (جنون دائمی و جنون ادواری)
۵۸	گفتار دوم: در متون فقهی
۵۹	بند اول: عُتَه
۶۱	بند دوم: برَسَم
۶۱	بند سوم: ضعف قوه تشخیص
۶۲	بند چهارم: اختلالات روانی دیگر
۶۲	مبحث پنجم: نقش و تأثیر جنون و جایگاه آن در حقوق
۶۲	گفتار اول: در حقوق کیفری
۶۳	گفتار دوم: در حقوق مدنی
۶۳	مبحث ششم: آثار و نتایج جنون
۶۴	گفتار اول: آثار و نتایج اصلی جنون
۶۴	گفتار دوم: آثار و نتایج فرعی جنون
۶۵	بند اول: اثر جنون در تصرفهای گفتاری
۶۵	بند دوم: اثر جنون در معاملات
۶۶	فصل دوم: گونه شناسی جنون از منظر پزشکی
۶۹	مبحث اول: واکنش های جنون یا روانپریشی (پسیکوز)
۷۰	گفتار اول: روانپریشی های کارکردی
۷۰	بند اول: اسکیزوفرنیا (جنون جوانی)
۷۳	بند دوم: پارانویا یا اختلالات هذیانی
۷۵	بند سوم: هیپومانیا (مانیا)

بند چهارم: مانیک-دیرسیون (جنون ادواری یا اختلال خلقی دوقطبی).....	۷۶
گفتار دوم: روانپزشیهای عضوی.....	۷۶
مبحث دوم: نقیصه های عقلی یا عقب ماندگیهای ذهنی.....	۷۸
گفتار اول: عقب ماندگی ذهنی خفیف.....	۷۹
گفتار دوم: عقب ماندگی ذهنی متوسط.....	۷۹
گفتار سوم: عقب ماندگی ذهنی شدید.....	۸۰
گفتار چهارم: عقب ماندگی ذهنی عمیق.....	۸۰
گفتار پنجم: عقب ماندگی ذهنی با شدت نامشخص.....	۸۰
بخش دوم: تأثیر جنون در مسئولیت کیفری و اثبات آن با تأکید بر آموزه های فقهی و مقررات حقوقی.....	۸۲
فصل اول: صور گوناگون جنون و احکام آن در زوال مسئولیت کیفری.....	۸۴
مبحث اول: عارض شدن جنون در حین ارتکاب جرم.....	۸۴
گفتار اول: در جرایم با ریشه شرعی.....	۸۵
بند اول: حدود.....	۸۷
الف- زنا.....	۸۸
ب- لواط.....	۸۹
ج- قذف.....	۸۹
د- شرب خمر.....	۹۰
ه- سرقت.....	۹۱
بند دوم: قصاص.....	۹۱
بند سوم: دیات.....	۹۴
بند چهارم: در تعزیرات.....	۹۴
گفتار دوم: در حقوق کیفری شکلی.....	۹۵
مبحث دوم: عروض جنون بعد از ارتکاب جرم و قبل از صدور حکم قطعی.....	۹۸
گفتار اول: در قانون مجازات اسلامی و فقه.....	۱۰۰
بند اول: حدود.....	۱۰۱
بند دوم: قصاص.....	۱۰۲
بند سوم: دیات.....	۱۰۳
بند چهارم: تعزیرات.....	۱۰۳

گفتار دوم: در قانون آیین دادرسی کیفری	۱۰۴.
مبحث سوم: جنون حادث پس از صدور حکم قطعی و یا در جریان اجرای مجازات.....	۱۰۶.
گفتار اول: در جرایم مبتنی بر شریعت	۱۰۷.
بند اول: حدود	۱۰۹.
بند دوم: قصاص	۱۲۰.
بند سوم: دیات	۱۲۶.
بند چهارم: در جرایم تعزیری	۱۲۶.
الف- جنون محکوم قبل از معرفی به زندان و تحمل حبس	۱۲۹.
ب- جنون محکوم حین تحمل حبس	۱۳۰.
ج- اجرای مجازات شلاق تعزیری بر مجنون	۱۳۱.
گفتار دوم: در فرایند کیفری	۱۳۲.
فصل دوم: اثبات جنون در مقام اثبات دعوی	۱۳۳.
مبحث اول: مسئولیت کیفری مجانین در حقوق ایران	۱۳۴.
گفتار اول: در قانون مجازات اسلامی	۱۳۴.
گفتار دوم: در آثار فقهی	۱۳۶.
بند اول: مسئولیت کیفری مجنون	۱۳۶.
بند دوم: استفتاء از مراجع تقلید درباره مسئولیت کیفری بیماران روانی	۱۳۸.
مبحث دوم: شرایط عدم قابلیت انتساب جرم به مجنون و ارتباط جنون با عنصر روانی جرم	۱۳۹.
گفتار اول: شرایط عدم قابلیت انتساب جرم به مجنون	۱۳۹.
بند اول: در قانون	۱۳۹.
بند دوم: در فقه	۱۴۰.
گفتار دوم: ارتباط جنون با عنصر روانی جرم	۱۴۱.
مبحث سوم: بار اثبات و مرجع تشخیص جنون	۱۴۳.
گفتار اول: طرق اثبات جنون	۱۴۴.
بند اول: در تدابیر قانونی و رویه قضایی	۱۴۵.
بند دوم: در رهیافت های فقهی	۱۴۸.
گفتار دوم: مرجع تشخیص (احراز)	۱۴۹.
بند اول: در راهکارهای قانونی	۱۵۰.

بند دوم: در راهبردهای فقهی	۱۵۳
نتیجه گیری و پیشنهادها	۱۵۵
فهرست منابع	۱۶۳

چکیده

یکی از مباحث مهم در حیطه حقوق جزای عمومی، بحث مسئولیت کیفری است که عبارت است از توانایی پاسخگویی شخص نسبت به اعمال مجرمانه خود. احراز مسئولیت کیفری، مستلزم وجود شرایطی در شخص مرتکب می‌باشد. فقدان هر یک از این شرایط از جمله عقل، باعث رفع مسئولیت کیفری و به تبع آن رفع مجازات از مرتکب جرم می‌شود.

جنون، زوال عقل و شعور و یا اختلال در قوای دماغی است، به طوری که اعمال مجنون فارغ از اختیار و اراده اوست؛ تأثیر جنون در همه مراحل فرایند کیفری اعم از قبل از ارتکاب جرم، بعد از ارتکاب جرم و قبل از صدور حکم قطعی و همچنین در مرحله اجرای حکم، مورد توجه فقها و نیز قانونگذار جمهوری اسلامی قرار دارد. اگرچه جنون در حین ارتکاب جرم، از موانع مسئولیت کیفری شناخته شده و در این خصوص میان فقه و حقوق کیفری هیچگونه تفاوتی وجود ندارد، مع الوصف مشکل در این حوزه، تشخیص مفهوم و مصادیق متنوع آن از جمله، جنون پس از ارتکاب جرم و قبل از صدور حکم قطعی یا پس از صدور حکم قطعی و در جریان اجراست که از موضوعات چالش برانگیز است و بسته به نوع جرم، دادرسی را از روال عادی خارج ساخته و حکم و تصمیم قضایی جداگانه‌ای را ایجاب می‌نماید. همچنین تعبیر متفاوت قانون مجازات از سال ۱۳۰۴ تا ۱۳۹۲ و نیز تحولات علوم روانشناسی، روانپزشکی و روانکاوی در این عرصه، اقتضای یافتن مفهومی جامع و مانع را در این خصوص دارد. امری که این پایان نامه با کنکاش در آرای عالمان علوم رفتاری، حقوقدانان و فقها و نیز بررسی رویه قضایی، درصدد یافتن پاسخی به این نیاز است و در نهایت بر این عقیده است که باید مفاهیم و یافته‌های جدید علوم رفتاری به طور تفصیلی و میزان تأثیر آن با توجه به رفتارهای متفاوت مرتکبین جرایم، جایگزین مفهوم کلی جنون و یا اختلال اراده گردد.

واژگان کلیدی: مسئولیت کیفری، جنون، اختلالات روانی، قانون مجازات اسلامی، فقه امامیه.

۱- بیان مسئله

بحث اصلی ما در این پژوهش، همچنان که از ابتدای تعیین و تصویب موضوع، مد نظر بوده، مسئولیت کیفری در حالات مختلف جنون در فقه و حقوق می‌باشد. پیچیدگی مفهوم جنون و دامنه ارتباطی آن با علوم رفتاری و تأثیر آن بر تصمیمات قضایی، به علاوه، جنون حین ارتکاب جرم یا بعد از آن و قبل از صدور حکم قطعی و یا در طول فرایند کیفری، با تنوع نگرش و احکام قانونی و حقوقی مواجه است. همچنین سیر تحول مقررات مربوط به جنون و تغییرات حاصله در مقررات کیفری بعد از انقلاب اسلامی، انگیزه عمده این دانشجو در ورود به این عرصه بوده است. با توجه به اینکه در حال حاضر هر متهمی که بر روی خشم خود کنترل نداشته یا دچار اختلال و ضعف‌های شخصیت است، می‌تواند در مراجع کیفری ادعا نماید که حین ارتکاب جرم، مجنون بوده و از سلامت کامل عقلی برخوردار نبوده است و همچنین اختصاص موادی از قوانین کیفری به این امر (که متأسفانه به صورت پراکنده و ناقص به آن اشاره نموده‌اند و در این زمینه، با ابهام و اجمال رو به رو هستیم)، ضروری می‌نمود تا با یک تحقیق همه جانبه فقهی حقوقی به بررسی این مطلب پرداخته شود و در زمینه رفع نواقص موجود مورد استفاده قرار گیرد. ضمن اینکه در بخش سیر قانونگذاری به تحلیل مواد قوانین قبل نیز پرداخته شده است و همچنین با توجه به اطلاق عنوان «جنون»، سعی شده اختلالات روانی که مرتبط با بحث جنون هستند نیز، مورد بررسی قرار گیرد. با وجود این، در قسمتی از تحقیق، دسترسی به برخی منابع فقهی به سختی ممکن بود که با مراجعه به اطلاعات رایانه‌ای و بعضی کتابخانه‌ها، دسترسی به این منابع نیز میسر گردید.

برای اینکه انسانی مرتکب عمل ممنوعه (جرم) موضوع حقوق کیفری، گردد و پاسخگوی اعمال مجرمانه خود باشد، باید به قابلیت و توانایی جسمی، ذهنی و روانی متعارف رسیده و موقع ارتکاب عمل مجرمانه، از این قابلیت استفاده کرده باشد. لذا فقدان این قابلیت یا نقص در آن می‌تواند به فقدان قدرت پاسخگویی یا نقص آن منجر شود. از این فقدان یا نقص، می‌توان به جنون و سایر بیماری‌های روانی تعبیر نمود. جنون متهم یکی از موضوعات مهم در قلمرو حقوق کیفری و یکی از مواردی است که ممکن است بعد از ارتکاب جرم و در طول دادرسی‌های کیفری اتفاق افتد. به عبارت دیگر یکی از معاذیر و توجیهاتی که مرتکبین پاره‌ای از جرائم خصوصاً «قتل» بدان تمسک می‌جویند و در دفاع از خود و توجیه عمل ارتكابی‌شان عنوان می‌دارند، «جنون» می‌باشد یا زندانیانی که با مجنون جلوه دادن خود (تجنن)، قصد خروج از زندان را دارند.

با نگاهی به تاریخ تحولات کیفری و با مشاهده تشتت آرای قضات و صاحب نظران در شناخت مفهوم جنون، می توان دریافت که در قرون گذشته، رویه ای یکسان در برخورد با مقوله جنون و مسئولیت کیفری مجانین وجود نداشت. در حقوق کیفری کهن به جنون فرد توجهی نمی شد و فرد خاطی را مجازات می کردند، خواه از سلامت عقل بهره مند بود یا خیر، اما عدالت و دادرسی عادلانه ایجاب می نماید که وی همانند افراد عادی، تعقیب، محاکمه و مجازات نشود. این در حالی است که در حقوق اسلام، جنون را یکی از اسباب و انگیزه های ششگانه برای حجر و از اسباب زوال شایستگی انسان بالغ دانسته اند. همین که جنون شخص ثابت شد، از تمامی دست یازی ها و تصرف ها، عبادت ها و داد و ستدها، بازداشته می شود و در صورت انجام آنها، باطل و لغو و بی اثر خواهند بود.^۱ در واژگان فقهی جنون و عقل در مقابل هم به کار رفته است. همچنین عقل مهمترین رکن مسئولیت است.

با تبیین واژه جنون و تعامل روزافزون علم حقوق و علم روانشناسی و پزشکی قانونی و حرکت جوامع و حکومت ها به سوی عدالت، شاهد حرکت به سوی وحدت رویه ای برای برخورد و تعامل با این مقوله در سراسر جهان می باشیم.^۲ مثلاً در اواخر قرن هجدهم، در اثر تلاش و کوشش دانشمندان معروفی چون «فیلیپ پینل»^۳ و «ژان اتین دومینیک اسکیرول»^۴ که پس از انجام تحقیقات خود اعلام کردند که جنون نوعی بیماری روانی است و بایستی که افراد مجنون مانند سایر بیماران تحت معالجه و درمان قرار گیرند؛ به موجب آن در قانون جزای ۱۸۱۰ کشور فرانسه برای نخستین بار، عدم مسئولیت جزائی بزهکاران دیوانه پذیرفته شد.^۵

در بررسی سیر قانونگذاری نیز ملاحظه می گردد که قوانین کیفری ایران در این زمینه تحولاتی داشته اند: اگرچه قانون سال ۱۳۰۴ بدون عنایت کامل به داده های علم روانپزشکی تصویب شده بود ولی قانون سال ۱۳۵۲ در یک اقدام شجاعانه، اقسام اختلالات روانی را تحت شمول خود قرار داد هر چند که مستلزم اصلاحاتی بود ولی متأسفانه قانون سال ۱۳۶۱ با یک سیر قهقراپی، بسیاری از مفاهیم مندرج در قانون قبل را نادیده انگاشت و مقنن سال ۱۳۷۰ نیز بر این امر صحنه گذاشت. در قانون مجازات ۱۳۹۲، جنون به طور نسبتاً روشن تری تبیین گردیده است. این قانون، بر خلاف سلف

۱- آذربادگان، حسینعلی، «طبقه بندی بیماران روانی و احکام آنان از دیدگاه محقق نراقی»، مجله فقه، شماره های ۲۹ و ۳۰، پاییز و زمستان ۱۳۸۰، ص ۷۹.

۲- شاه حسینی، احمد، «بررسی جنون از منظر قانون و روانپزشکی و مسئولیت کیفری مجانین»، ص ۲، <http://haghgostar.ir/ShowPost.aspx?ID=559>.

3- Philippe Pinel

4- Jean-Etienne Dominique Esquirol

۵- مرعشی، سید محمدحسن، «بحثی درباره جنون مجرم»، مجله دادرسی، شماره ۲۴، بهمن و اسفند ۷۹، ص ۲.

خود، هر درجه از جنون را رافع مسئولیت کیفری نمی‌داند. مطابق ماده‌ی ۱۴۹، اختلالات روانی معادل جنون به شمار آمده است، اما هر اختلالی را نمی‌توان جنون دانست و مبنای رفع مسئولیت کیفری تلقی کرد بلکه به تصریح ماده ۱۴۹، تنها آن دسته از اختلالاتی که اراده یا قوه تمییز را از مرتکب سلب کنند، معادل جنون هستند.

از آن جا که ممکن است فرد حین ارتکاب جرم یا طول دادرسی یا حتی پس از آن، دچار جنون شود، لازم است به خاطر وضعیت خاص وی که از درک جرم ارتكابی خویش و نیز درک اهداف مجازات ناتوان بوده است و هم چنین رعایت اصول دادرسی منصفانه، نه تنها آیین دادرسی برای رسیدگی به جرایم وی متفاوت باشد، بلکه طیف مجازات‌هایی که نسبت به او اعمال می‌شود، نیز با دیگر متهمان تفاوت داشته باشد. این امر از دید قانونگذار مغفول نمانده و در همین راستا موادی از قوانین کیفری را به این امر اختصاص داده است؛ هرچند در برخی موارد به طوری که بیان خواهد شد، تأثیر جنون در حدود، قصاص و دیات و تعزیرات متفاوت خواهد بود. از این رو براساس قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و همچنین قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ به مواد مربوطه نیز اشاره خواهد شد و مواد قانون مجازات اسلامی سابق را برای تشریح موضوع و نیز اینکه چه تغییراتی قانون فعلی نسبت به قانون قبلی نموده است، بررسی خواهیم کرد.

۲- اهداف تحقیق

اهم اهداف تحقیق به این شرح است:

الف- آشنایی بیشتر با مفهوم جنون و اختلالات روانی، انواع و ویژگی‌های آنها و تشریح موضوع از دیدگاه روانپزشکی، فقه و حقوق.

ب- نگاهی به تأثیر اختلالات روانی در ارتکاب جرم از سوی بیماران روانی.

ج- بررسی تحولات مسئولیت کیفری ناشی از جنون در قانون مجازات اسلامی جدید و تلاش در جهت روشن کردن رویکرد جدید قانونگذار درخصوص جنون و اختلالات روانی.

د- تشریح مفهوم جنون در فقه امامیه و بررسی آرای فقها در مورد مسئولیت کیفری ناشی از آن در حالات مختلف.

ه- تبیین مسئولیت کیفری در حالات مختلف جنون با توجه به پراکنده بودن آن در کتب حقوقی و خصوصاً قوانین کیفری ایران.

۳- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن

پیشرفت‌های علمی که در طول سال‌های اخیر در مورد عوامل مؤثر بر اراده فرد و نهایتاً تأثیر این عوامل بر اراده افراد در امور کیفری صورت گرفته و نقشی که این عوامل می‌توانند بر مسئولیت کیفری افراد داشته باشند، ضرورت بررسی ارتباط بین جنون و سایر بیماری‌های روانی را دوچندان ساخته است.

موضوع تعامل بیماران روانی با قانون و ارتکاب رفتار مجرمانه توسط آنان، یکی از مشکلات رسیدگی‌های قضایی می‌باشد که غالباً دادگاه‌ها با جلب نظر متخصصین مربوطه، رأی خود را درباره متهم مبتلا به اختلال روانی صادر می‌نمایند. اختلالات روانی بخش جدایی‌ناپذیر و لاینفک زندگی امروزی بشر را تشکیل می‌دهند که روز به روز بر تعداد مبتلایان به آن افزوده می‌شود. ابتلا به این اختلالات از جوانب و چشم اندازهای مختلفی قابل بررسی است. جنون یکی از این اختلالات روانی می‌باشد. قانونگذاران همواره با درک چنین مسأله مهمی در قوانین کیفری، به وضع قواعد در این باره پرداخته‌اند.

ابتلا به جنون در دادرسی‌های کیفری از زوایای مختلف حائز اهمیت است:

الف- در تعریف جنون بین حقوقدانان و در تبیین مصادیق آن بین روانپزشکان اختلاف نظر وجود دارد، زیرا جنون دارای درجاتی است.^۱ به علاوه مرز میان سلامت عقل و جنون آن چنان ظریف است که در بسیاری موارد حتی روانپزشکان نیز در تشخیص آن اختلاف دارند. گاه این اختلاف، در تشخیص موضوع و گاه در تطبیق مصادیق ایجاد می‌شود؛ به این نحو که مثلاً یک روانپزشک مشکل فرد را اختلال هذیانی و دیگری افسردگی تشخیص می‌دهد و در نوع دیگر هر دو مشکل فرد را اختلال هذیانی می‌دانند، اما یکی آن را از مصادیق جنون می‌داند و دیگری خیر. همین اختلاف‌ها بین قاضی و روانپزشک یا دو روانپزشک جنایی، می‌تواند قاضی را در صدور حکم و تعیین تکلیف پرونده‌ها دچار تردید یا ابهام نماید که در هر حال تشخیص و احراز جنون با پزشک متخصص و تعیین حدود مسئولیت آن با قاضی کیفری است.

ب- اهمیت جنون در قانون و امور قضایی، در این نکته است که احراز آن سبب رفع مسئولیت کیفری فرد می‌گردد. روانپزشکان به تشخیص عارضه جنون در فرد پرداخته و محاکم با استفاده از این نظرات و انطباق آن با مواد قانونی، تصمیمات قضایی لازم را اتخاذ می‌نمایند. در حقیقت، قضات برای صدور آرا در خصوص رفع مسئولیت کیفری مجانین، از یک سو به نظرات کارشناسی

1 - <http://sinanews.ir/News/Print/?ID=12744>.

روانپزشکان نیاز دارند و از سوی دیگر احتیاج به قوانین مدون و شفافیت دارند که با توجه به آن، به انشای رأی بپردازند. لذا برای صدور احکام قضایی عادلانه، باید قوانین موجود، متن و رسا بوده و نظرات روانپزشکی نیز بر پایه علوم روز باشد. بر این اساس، تشخیص جنون از موارد مشترک قانون مجازات و علم روانپزشکی محسوب می‌گردد و ناگزیر برای پرداختن به مسأله مسئولیت کیفری مجانین، باید به هر دو جنبه موضوع توجه شود.^۱

ج- اهمیت دیگر مسأله در آن است که گاه متهم برای فرار از مسئولیت کیفری، تظاهر به داشتن بیماری روانی می‌کند که قاضی باید موضوع را به کارشناس ارجاع دهد تا او با ملاحظه وضعیت سلامت فرد و انجام مصاحبه تشخیص دهد که آیا چنین فردی واقعاً جنون دارد یا خیر و اگر دارد از چه نوعی است؟ (زیرا حدود ۳۰۰ نوع اختلال روانی از مصادیق جنون داریم)^۲ و آیا این اختلال روانی روی قوای عقلانی او تأثیر منفی گذاشته و اگر گذاشته است، در لحظه ارتکاب جرم به چه میزان بوده است؟

د- در پرونده‌های جنون آن‌چه اهمیت دارد، وضعیت فرد در زمان ارتکاب جرم است (اهمیت عنصر زمان در تشخیص بیماری و صدور حکم). بر این اساس اگر شخص در حین ارتکاب جرم، مجنون باشد از مجازات معاف می‌شود ولی جنون قبل یا بعد از ارتکاب جرم، خود دارای حکم جداگانه‌ای است. به عبارت دیگر بسته به مرحله‌ای که در آن جنون عارض می‌شود، تصمیم قضایی متفاوت خواهد بود و موجب صدور قرار موقوفی تعقیب، تأخیر دادرسی، اجرای مجازات و غیره خواهد بود. در قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری به این موارد پرداخته شده است، هرچند به نظر می‌رسد که مواد مربوطه از جمله تعریف جنون و اجرای حدود و قصاص در مورد مجنون با مشکلاتی روبه‌رو می‌باشد و مقنن در این خصوص در حدود، قصاص، دیات و تعزیرات، در همه مراحل فرایند کیفری از رویه واحدی تبعیت نکرده است.

۴- سؤالات و فرضیه‌های تحقیق

در این تحقیق سؤالات مهمی قابل طرح است که مشی اصلی پایان‌نامه را مشخص می‌نماید و سعی خواهد شد در یک بررسی نسبتاً جامع و مفصل، به این سؤالات پاسخ روشن و قانع‌کننده داده شود:

سؤال اصلی:

آیا مجازات مرتکب، با عارض شدن جنون بعد از صدور حکم قطعی ساقط می‌شود؟

۱- یعقوبی گلوردی، محمدکاظم، «الگوی اصلاح قوانین کیفری مرتبط با جنون بر مبنای علم روانپزشکی»، مجله کانون، شماره ۱۲۲، آبان ۱۳۹۰، ص ۱۶۲.

۲- مینوی، عباس، «جنون» در پزشکی قانونی، روزنامه قانون، سال اول، شماره ۱۲۵، ۳۱ فروردین ۱۳۹۲، ص ۵.

سؤالات فرعی:

- ۱- مسئولیت کیفری مجنون در فقه امامیه به چه ترتیبی مشخص شده است؟ و آیا طبقه‌بندی بیماران روانی در فقه با طبقه‌بندی حقوقی آن یکسان است و شامل همه گروه‌ها می‌شود؟
- ۲- آیا مفهوم جنون و آثار و نتایج آن در قانون مجازات جدید تغییر کرده است؟ آیا همه اختلالات روانی را می‌توان جنون دانست و آثار جنون را بر آن مترتب کرد؟ و آیا هر اختلال روانی باعث رفع مسئولیت کیفری خواهد شد؟

حال به ترتیب و متناسب با سؤالات، می‌توان فرضیه‌های ذیل را بیان نمود:

- الف- به نظر می‌رسد درخصوص سقوط مجازات بعد از صدور حکم قطعی، رویکرد مقنن ایران نسبت به مجازات‌های شرعی و غیرشرعی متفاوت باشد. به این نحو که درباره مجازات‌هایی مانند حبس و مجازات‌های مالی، قانونگذار می‌تواند بر مبنای مصلحت اجتماعی و با لحاظ جوانب گوناگون تصمیم‌گیری کند ولی در مورد مجازات‌های شرعی، مشی قانونگذار متفاوت می‌باشد.
- ب- به نظر می‌رسد، در فقه امامیه بر مبنای اطلاق حدیث رفع و با توجه به شروط و ارکان مسئولیت، فرد مجنون در همه حالات اعم از حین ارتکاب و بعد از ارتکاب جرم، معاف از مجازات است و با توجه به طبقه‌بندی حقوقی مجانین، به نظر می‌رسد که علم فقه نیز با توجه به پویایی و تکامل خویش، برای بیماران روانی طبقات و رده‌هایی را ذکر کرده است.
- ج- به نظر می‌رسد مفهوم جنون در قانون مجازات اسلامی جدید تغییر و تحول پیدا کرده و آثار ناشی از آن نیز تا حد زیادی متحول شده است. بر این مبنای، تنها می‌توان آن دسته از اختلالاتی که قوه عقل و شعور را زایل می‌کنند، جنون دانست و با عنایت به وجود شرایط فقدان اراده یا قوه تمیز، به نظر می‌رسد قانونگذار معیار دشوارتری را برای رفع مسئولیت کیفری قرار داده است.

۵- پیشنهاد تحقیق

از زمان‌های قدیم در بحث جنون، تحقیقات و مطالعات فراوانی صورت گرفته است. دانشمندان علوم پزشکی و جنایی، آثار مختلفی را از خود به جای گذاشته‌اند. در کشور ما نیز، بحث جنون، بحث جدیدی نیست و کارهای علمی زیادی روی آن صورت گرفته، پس قطعاً اولین و آخرین آنها نیز نخواهد بود و هرکجا لازم بوده استنادها و ارجاع‌های لازم صورت گرفته است؛ اما بحث مسئولیت کیفری در حالات مختلف جنون، بحث نسبتاً جدیدی است که کمتر روی آن بحث شده است. با بررسی و مطالعه درخصوص موضوع تحقیق، تحقیق جامعی با این عنوان به عمل نیامده است، اما در برخی کتب حقوق کیفری عمومی و آیین دادرسی کیفری، در این